

УДК 323.2:321.7(477)

СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ПРОТЕСТУ В УКРАЇНІ

Мохамед Алі Белгасем

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
кафедра політології та державного управління
вул. Шопена, 24, 43050, м. Луцьк, Україна
e-mail:confessionk@gmail.com*

Проаналізовано структуру громадянського протесту в Україні, його якісні й кількісні характеристики, форми конвенційної та конфронтаційної участі громадян в акціях протесту. Наведено статистичні дані щодо рівня протестної активності населення напередодні Євромайдану 2014 р., її еволюції за соціально-політичною спрямованістю. Визначено роль молоді, неурядових організацій та ініціатив у акціях громадянського протесту на етапі демократичної трансформації.

Ключові слова: Україна, громадянський протест, форми протесту, політична опозиція, неурядові організації, політичні партії.

Структура громадянського протесту під час переходу до демократії обумовлена характером політичної інституалізації, співвідношенням сил між владою й опозицією, соціально-економічними чинниками, рівнем розвитку громадянського суспільства, традиціями громадської участі населення і под. За умов суспільних перетворень, коли ціннісно-нормативна система перебуває у процесі змін, за слушним зауваженням учених, «з'являється неінституційний простір, який може бути заповнений громадянськими практиками активних соціальних суб'єктів» [14, с. 103].

Мета статті – аналіз структури громадянського протесту в Україні на етапі демократичної трансформації за спрямованістю, його кількісними та якісними характеристиками.

Фундаментальні засади досліджень громадянської участі закладені у працях Г. Алмонда, С. Верби, Р. Дарендорфа, Р. Даля, М. Каазе, А. Маша, Л. Мілбраса, Дж. Нагеля, Н. Ная, Р. Патнама, К. Пейтмен, Д. Хелда, Д. Ціммермана та ін. Класичною у розробленні стратегії й тактики ненасильницьких дій, використанні різних форм громадянського протесту є праця Дж. Шарпа [20]. Значний науковий інтерес у контексті історичного досвіду використання різних форм ненасильницького протесту наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. становить сучасна розвідка західних дослідниць Е. Ченовет і М. Дж. Стефан [18]. Цю проблему розглядали також вітчизняні учені, предметом уваги котрих є вивчення феномену політичної активності й участі. Серед них – В. Бортніков, О. Резнік, Н. Ротар, О. Стегній, В. Степаненко, М. Шульга [2; 14; 15; 16; 17; 21].

За роки, що передували масовим акціям протесту наприкінці 2013 р. – на початку 2014 рр., сприйняття населенням політичного становища в Україні як напруженого, критичного, вибухонебезпечного помітно зросло з 72,2 % у 2010 р. до 77,2 % у 2013 р. «Критичною, вибухонебезпечною» ситуацію у 2013 р. оцінили 19,3 % респондентів проти 11,1 % у 2010 р. Це найвищий показник вибухової політичної ситуації в країні з 2000 р. У 2013 р. порівняно з 2010 р. істотно збільшилась кількість людей, готових взяти участь у радикальних акціях протесту: захоплення будівель державних установ,

блокування шляхів сполучення – 4,9 % (3,1 % у 2010 р.); пікетування державних установ – 9,9 % (8,4 % – 2010 р.); голодування – 4,5 % (2,4 % – 2010 р.); бойкот (відмова виконувати рішення адміністрації, органів влади) – 9,5 % (6,3 % – 2010 р.); несанкціоновані мітинги й демонстрації – 6,1 % (3,1 % – 2010 р.) і навіть створення незалежних від президента й уряду збройних формувань – 1,9 % (1,4 % – 2010 р.) [4, с. 12].

Загалом, за підрахунками Центру дослідження суспільства (ЦДС) у 2012 р. в Україні зафіксовано рекордну кількість протестів за попередні три роки – 3 636. Порівняно з 2011 р. (2 277) відбулося зростання на 60 %. Більш ніж третину (35 %) цих протестів організували політичні партії та політики [13, с. 10, 17].

Форми політичного протесту коливаються у широкому діапазоні – від підписання петицій до актів громадянської непокорності, відповідно, залежать від зрілості й потужності суб'єктів протестного руху як от: поодинокі нетрадиційні акції, участь громадських і політичних об'єднань, опозиції та ін. Ненасильницькі дії можуть відбуватися у конвенційних та неконвенційних формах. *Традиційна (конвенційна) участь*, за визначенням західних дослідників, – достатньо рутинна поведінка, що використовує інституційні канали і прийнятна для домінуючої політичної системи. Нетрадиційна (неконвенційна) участь – це незвична політична поведінка, яка кидає виклик установленим інститутам і домінуючим нормам або відторгає їх [7, с. 199–200]. До останньої належить участь у недозволених демонстраціях, бойкоті, відмові від сплати податків, захоплення приміщень, підприємств і сидячі страйки в їхніх стінах, блокування дорожнього руху, стихійні страйки і под.

Співвідношення конвенційних і неконвенційних (конфронтаційних) форм політичної участі в Україні за тематикою протестів наведено у таблиці 1 [10, с. 31].

Таблиця 1

Тактика за тематикою протестів в Україні 2013 р., %

Тактика	Соціально-економічні	Ідеологічні	Політичні	Громадянські права	Усі протести
Конвенційна	71	80	79	82	75
Конфронтаційна	24	11	14	16	18
Насильницька	4	9	7	3	7
N	2062	1740	1727	1644	4822

За спрямованістю усі акції та рухи протесту розподіляють на соціально-економічні, ідеологічні, політичні й акції зі захисту громадянських прав, рухи за людську гідність і емансипацію людської особистості. Кожен соціальний рух як сторона конфлікту, з одного боку, діє в межах існуючого соціального порядку, а з іншого – намагається змінити його на свою користь. Вітчизняні соціологи засвідчують, що у соціології ці межі отримали назву «структура політичних можливостей». Соціальний рух колективними діями (акції протесту, мітинги, страйки та ін.) може сприяти розширенню цієї структури, тобто демократизації соціального порядку. Але водночас

держава з метою самозбереження може звужувати, стискати ці рамки. Усе залежить від співвідношення сил держави та громадянського суспільства [16, с. 60–61].

Для прикладу, масові кампанії на захист економічних прав і соціальних гарантій в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. мали потужний соціальний резонанс і закінчилися певним компромісом із владою. Вони охоплювали виступи проти: невивлат заробітної плати у 1997–1998 рр.; Податкового кодексу України у 2010 р.; Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень». Результатом акцій стало внесення змін у Податковий кодекс, утворення Координаційної ради малого та середнього бізнесу при Кабінеті Міністрів України, введення представників малого й середнього бізнесу до складу громадських рад і колегій органів виконавчої влади. Уряд і підприємці 1 грудня 2010 р. підписали Меморандум з узгодження спільних дій щодо Податкового кодексу. За результатом протестів пільговиків 30 вересня 2011 р. між урядом і ключовими учасниками протесту – Українською спілкою ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів), а також Всеукраїнською громадською організацією інвалідів «Союз Чорнобиль України» підписано Меморандум про взаємодію і співробітництво. Окрім того, рішенням Кабміну створено дві Консультативні ради – з питань покращення соціального захисту ветеранів війни і з питань покращення соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи [3, с. 18].

З політичних акцій найпотужнішими на початку ХХІ ст. були такі: «Україна без Кучми!» (листопад 2000 – березень 2001 рр.), «Повстань, Україно!» (вересень 2002 р.), масові акції протесту під час Помаранчевої революції 2004 р., «Україна проти Януковича!» (грудень 2011 р. і липень 2012 р.), «Вставай, Україно!» (березень–травень 2013 р.) та масові акції протесту під час Євромайдану у 2013–2014 рр. Причому політичне спрямування протестів усе більше набувало ідеологічного спрямування проти комуністичної ідеології. Це засвідчували факти масового руйнування і ліквідації (перейменування) матеріальних залишків політичної культури радянської епохи – пам'ятників, меморіальних написів, назв вулиць та інших символів.

Інституційна структура ненасильницького протесту не є раз і назавжди сталою. Вона залежить від багатьох соціально-економічних і політичних чинників, у тому числі особливостей культурних традицій країни у конкретно визначений період. Окрім того, під час революційних збурень часто виникають нові форми протесту й інститути, котрі сприяють агрегації та артикуляції масових настроїв і здатні замінити старі органи влади й управління. Загалом інституалізація розуміється як процес становлення соціальних інститутів у трьох аспектах: 1) становлення й прийняття суспільством нових соціальних правил (законів, нормативних структур, традицій і ритуалів); 2) створення організаційних структур, котрі відповідають за артикуляцію та порядок дотримання цих правил і становлять соціальну інфраструктуру інституціоналізованої поведінки; 3) формування відносин масових суб'єктів стосовно соціальних правил та організаційних структур, що відображає згоду людей з існуючим інституціональним порядком [10, с. 64].

Інституційним тлом розвитку протестних форм політичної участі громадян та їхнього впливу на політичну динаміку суспільства є діяльність політичної опозиції. Інститут політичної опозиції, яку розподіляють на парламентську та позапарламентську, відіграє значну, а інколи й вирішальну роль у структурі ненасильницького спротиву. Громадянський протест частіше пов'язаний із функціонуванням позапарламентської опозиції – «організований публічний прояв незгоди політичних сил з діями і рішеннями

влади, спрямований на зміну офіційного політичного курсу, політики державних органів та їхніх посадових осіб» [8, с. 18, 19]. Ця інституція зазвичай тісно співпрацює з інститутами громадянського суспільства.

Однак політична опозиція не завжди є рушієм ненасильницького протесту. По-перше, не за всіх політичних режимів діє такий інститут, оскільки тоталітарні й деспотичні системи перешкоджають її інституалізації. По-друге, відомі непоодинокі випадки, коли рушієм протесту стає стихія масових виступів. Намагання політичної опозиції контролювати громадянський рух простежувалося у 2002 р. після резонансного вбивства відомого журналіста Г. Гонгадзе і «касетного» скандалу. Проте, на думку вчених, ця спроба як й ініційована політичною опозицією акція «Повстань Україно!», виявилася невдалою. Персоніфікація відповіді на питання «Україна без Кучми, але з ким?» виявилася для політичної опозиції тактичною поразкою, тобто – відсутністю програми кардинальних соціальних перетворень. «Власне, саме це було тактичною помилкою опозиції, оскільки маючи після акції значну електоральну підтримку українського суспільства, політична опозиція не зуміла використати ситуацію для зміни системи» [1, с. 50].

Інший яскравий приклад зі сучасної історії України – так званий Податковий майдан, що виник стихійно як реакція підприємців проти прийняття Податкового кодексу в 2010 р. Підприємці, котрі провадили акцію протесту в різних містах України, не були зорієнтовані на конкретну політичну силу, адже ідеологічно їх вимоги не вкладалися в економічний сегмент ціннісної моделі жодної політичної партії. Водночас «цей протест засвідчив фактичну неможливість політизації протесту, який має чітко усвідомлену протестуючими соціально-економічну природу» [11, с. 303].

Зауважимо: масові протестні акції під час Помаранчевої революції (вона вкладається у парадигму електорального протесту) в Україні відбувалися переважно внаслідок цілеспрямованої діяльності опозиції; натомість під час Євромайдану 2013–2014 рр. політична опозиція докладала зусиль для опанування стихійного масового протесту вже на етапі його відкритого протистояння із владою, тобто на завершальній фазі.

Опозиція в Україні загалом «досить слабо взаємодіє з громадянським суспільством. Функції, які має виконувати опозиція, частково виконують громадські організації – зокрема, саме вони часто першими «сигналізують» про тиск влади, мобілізують суспільство і взагалі інколи самі створюють інформаційний порядок денний, – доходять висновку політичні аналітики. За своєю природою опозиція є носієм альтернативних шляхів розвитку суспільства, тому заслуговує на постійну взаємодію з владою, а не лише від виборів до виборів» [6, с. 98–99].

Важливе місце у структурі ненасильницького протесту посідають опозиційні політичні партії, котрі сприяють організаційному оформленню руху ненасильницького спротиву, артикуляції й агрегації його вимог. Часто політичні партії стають ініціаторами акцій протесту проти існуючої влади. Наймасштабніший вияв масового протесту, організованого політичними силами, опозиційними режиму В. Януковича (ВО «Свобода», ВО «Батьківщина», ПП «УДАР»), – акція «Вставай Україно!». Протести в рамках акції відбулися у всіх обласних центрах України. Така акція розпочалася 14 березня 2013 р. маршем у Вінниці, де, за різними оцінками, взяли участь від 2 до 10 тис. осіб. Завершити її планувалося 18 травня 2013 р. на День Європи у Києві масштабною ходою, але акцію вирішили продовжити до 24 серпня – Дня незалежності України [5].

Науковий інтерес викликають кількісні показники й тематика вуличних протестів, організованих в Україні за ініціативою опозиційних політичних партій (табл. 2) [13, с. 44].

Таблиця 2

Тематика протестів за участю основних політичних сил

Тематика	ВО «Свобода», %			ВО «Батьківщина», %			ПП «Фронт Змін», %		
	2010р.	2011р.	2012р.	2010р.	2011р.	2012р.	2010р.	2011р.	2012р.
Громадянські права	9	26	19	25	24	20	23	14	12
Ідеологічні	41	53	49	14	15	27	6	31	35
Соціально-економічні	23	32	19	26	36	11	61	25	16
Політичні	27	35	42	35	74	72	10	76	67
N	281	280	518	80	203	395	31	118	219
Тематика	ПП «УДАР», %			КПУ, %			Партія регіонів, %		
	2010р.	2011р.	2012р.	2010р.	2011р.	2012р.	2010р.	2011р.	2012р.
Громадянські права	38	14	0	5	3	0	0	0	4
Ідеологічні	63	27	68	52	43	25	17	26	
Соціально-економічні	6	31	13	64	53	23	39	7	
Політичні	44	59	19	23	39	53	61	72	
N	16	111	79	141	153	53	18	95	

Як засвідчують дані, напередодні парламентських виборів 2012 р. загострилась політико-ідеологічна боротьба, відсунувши на другий план соціально-економічні проблеми. Протестна ж активність на захист громадянських прав залишалася актуальною для політичних сил, котрі потерпали від репресій та утисків правлячих владних суб'єктів.

Одночасно не всі учасники акцій протесту, організованих політичними партіями, є політично заангажованими, переконаними прихильниками ідейно-політичних доктрин чи програм, що декларуються партіями. Насправді, значна частина учасників протестів задіяні в них за допомогою мобілізаційних чинників, найпоширеніші з котрих – вигода чи матеріальна винагорода. В умовах деморалізації значної кількості населення та соціальної аномії, коли руйнуються усталені світоглядні переконання, а люди вимушені виживати за всіляку ціну, – це абсолютно закономірне явище. Участь у масових політичних заходах як спосіб заробітку отримало визначення «політичний консьюмеризм», або «політичне заробітчанство» [21, с. 398].

Таке явище пов'язане і з природою сучасних політичних партій, основна частина котрих є своєрідними бізнес-проектами регіональних еліт, фінансово-промислових груп чи олігархів. Тому, на думку вченого М. Шульги, сенс перебування у партії рядові члени часто вбачають у тому, щоби, беручи участь у певних заходах під егідою їхніх організаторів, отримати для себе матеріальну винагороду: «Вони стають організаторами груп громадян для участі у мітингах, пікетах, інших акціях. Партійці

виступають «ланковими», «бригадирами», «десятьниками», які набирають людей для участі у заходах» [21, с. 400]. Існують установлені розцінки за різні форми участі – пасивну участь, несення прапора чи транспаранта й інші послуги. Причому багато учасників масових акцій – пересічні громадяни, серед котрих немало «фахових» учасників акцій протесту.

Справедливе зауваження П. Ордешука, демократія – це щось більше, ніж величезна маса громадян-виборців та конституційно проголошені інститути, очолені невеликою політичною елітою. Вона також містить значну кількість допоміжних структур, які утворюються для того, щоб забезпечити зв'язок між народом та урядом. Ці структури організовують, спрямовують, інформують, навчають важливим істинам. «Вони визначають, як ми голосуємо. Вони також забезпечують нас можливостями проведення мирних форм протесту проти політики, яку ми вважаємо нерозумною чи такою, що не відповідає нашим інтересам» [9, с. 24–25].

Одна з ознак демократичного суспільства – існування численних, незалежних від держави, неурядових груп та інститутів, наприклад, культурних товариств, спортивних клубів, економічних інститутів, профспілок, студентських асоціацій, політичних партій, сільських громад, клубів садівництва, правозахисних організацій, музичних, літературних товариств, релігійних організацій і под. Ці структури існують і для власних цілей, і для задоволення суспільних потреб, у тому числі й для захисту прав та свобод громадян проти неправомірних зазіхань влади. Саме такі інститути створюють мережу, здатну забезпечити ефективний спротив нелегітимній владі. Такі структури слугують груповою й інституційною основою, на засадах якої громадяни можуть контролювати розвиток суспільства і протистояти іншим групам або владі (у випадку, коли ті незаконно зазіхатимуть на їхні інтереси, втручатимуться у діяльність чи життя). Ці сили здатні забезпечити населенню інституційну основу для протистояння тиску або контролю з боку диктаторського режиму. В майбутньому вони стають невід'ємною структурною складовою вільного суспільства, тому їх постійний незалежний розвиток часто є передумовою успішної визвольної боротьби [20, с. 27–28].

Однак необхідно враховувати відносний характер незалежності інститутів громадянського суспільства. За спостереженням учених, вони постають і «живляться» з особистих інтересів політиків. Такі інституції з'являються переважно тому, що одна група політиків домагається поразки іншої групи. Отже, політики зацікавлені формувати організації, котрі будуть підтримувати їх. У такий спосіб складні соціальні структури, притаманні розвинутій демократії, мають подвійну мету – пособляють громадянам у реалізації їхньої політичної активності й політикам – у розвитку кар'єри [9, с. 28–29].

В Україні 1991 р. налічувалося близько 300 громадських організацій (ГО). На початок 2013 р. їхня кількість зросла до 87 572 об'єднань громадян, тобто в 292 рази. Водночас, за формальними показниками, у 2011 р. в Україні на 10 тис. населення припадало 11 зареєстрованих ГО, Угорщині – 46, Хорватії – 85, Естонії – 201. Основними замовниками, котрі стимулювали появу нових ГО, були і окремі політики, і політичні сили. Крім того, створення ГО стимулювали й міжнародні донорські фонди. Це – типова картина для поставторитарних суспільств, де громадська ініціатива уступає першість політичній [6, с. 106].

Результати моніторингу соціальних змін в Україні часів незалежності засвідчують, що в принципі значення активності участі людей у різних типах ГО достатньо низьке, і більшість (87 %) респондентів узагалі не беруть участі в жодному із об'єднань, організацій. Отже, частка активних учасників громадських і добровільних організацій в

Україні незначна – лише 13 %. Причому найвища (відносно) активність участі спостерігається в релігійних організаціях, церковній громаді: 2,7 % респондентів – члени зазначених організацій. Членами професійних об'єднань є 1,8 % респондентів, клубів за інтересами – 1,6 %, політичних партій – 1,4 % і стільки ж є членами спортивних клубів, товариств. Найменша активність простежується в об'єднаннях фермерів і нетрадиційних профспілках [19, с. 277]. У зв'язку з цим доходимо висновку: ГО в Україні не є масовими об'єднаннями громадян і мають радше клубний характер, а соціальну базу масових форм протесту, які мали місце в Україні впродовж 1990–2000 рр., становили, окрім членів громадських об'єднань, пересічні громадяни, не залучені в інститути громадянського суспільства.

Попри те, багато громадських рухів та ініціатив засвідчують активність. Для прикладу, під час Помаранчевої революції організаційні й інформаційні функції протесту виконували громадські рухи «ПОРА», «ЗНАЮ!». У 2005 р. виникла соціальна мережа активістів, неурядових організацій, органів самоорганізації населення «ОПОРА». В останні роки стали відомими своїми ініціативами рух на підтримку євроінтеграції «Ми – європейці», кампанія на підтримку самоорганізації та громадської участі «САМ», «Новий громадянин», «Молодіжна варта», Всеукраїнський громадський рух «Не будь байдужим!» і под.

Загалом ГО мають потенціал збільшення довіри до себе. Дослідження, здійснене у вересні 2012 р., підтвердило: 2/3 українців вважають, що громадські організації працюють у тих сферах та вирішують ті проблеми, котрі уряд не хоче або не може вирішити. На думку близько 61 % громадян, ГО роблять вагомий внесок у розвиток або поліпшення ситуації в Україні; 52 % опитаних погоджуються з тим, що громадські організації репрезентують українське суспільство [3, с. 28].

Інституційну участь суб'єктів громадянського суспільства та політичних партій в акціях протесту засвідчують дані (табл. 3) [13, с. 17].

Таблиця 3

Розподіл суб'єктів протестів за тематикою 2012 р.

Тематика	Партії/ політики , %	Громадські організації, %	Винятково аполітичні неформальні ініціативи, %	Групи невідомих , %	N	Усі Протести, %
Соціально- економічні	19	17	58	1	1546	43
Ідеологічні	57	26	11	9	858	24
Політичні	52	14	14	23	1249	34
Громадянськ і права	36	24	36	2	617	17
В усіх протестах	35	17	35	10	3636	-

Як показує аналіз, основна частина (43 %) усіх протестів стосувалася соціально-економічних питань, що підтверджує існування нагальних проблем соціально-економічного розвитку українського суспільства. Не випадково третина протестів мала

політичний характер, оскільки саме політичне керівництво країни відповідає за стан розвитку економіки та благополуччя громадян.

Революційні події восени 2013 р. суттєво вплинули на характер і спрямування масових акцій протесту. Загалом у 2013 р. значно збільшилась кількість протестів – майже на третину порівняно із 2012 р. Так, у 2012 р. зафіксовано 3 636 протестів, а у 2013 р. – 4 822. Причому, більшість із них припадає на осінь 2013 р., і вони пов'язані з драматичними подіями на Майдані. Країна фактично «вибухнула» масовими акціями протесту, оскільки майже у всіх великих містах виникали свої «Майдани». Якщо до 20 листопада 2013 р. зафіксовано 428 протестів, то після 21 листопада 2013 р. – уже 1186.

Події на Майдані вплинули й на структуру протестів за їхнім спрямуванням. До драматичних подій у Києві восени 2013 р. переважали соціально-економічні акції протесту – 1 926 (56 %), а виступи на захист громадянських прав, політичні й ідеологічні протести становили відповідно 926 (27 %), 924 (27 %) і 871 (25 %). Після утворення Майдану протестна активність громадян істотно змінилася за тематикою на користь ідеологічних, політичних, захисту громадянських прав – відповідно 869 акцій (62 %), 803 (58 %), 718 (52 %). Натомість протестні акції соціально-економічного спрямування залишилися на периферії громадської активності – 136 (10 %) акцій протесту [13, с. 17].

За спостереженням учених, молодь радше схильна брати участь у політичних протестах, аніж у традиційних формах політичної участі. Це підтверджує й практика розгортання протестного руху в Україні. Для прикладу, в Україні під час поглиблення політичної кризи початку XXI ст., яка вилилася у події Помаранчевої революції, і акцій протесту під час Євромайдану молодь постала не лише активним учасником спротиву, а й потужною політичною силою з великим мобілізаційним потенціалом. Цьому є пояснення, оскільки антагонізм молодіжних рухів – комунікативний за характером. Саме молодь за останні декілька десятиріч була центральним актором колективної мобілізації. Молодіжні рухи нагадують форму мереж, що у звичному житті розкидані й фрагментарні. Такі мережі виникають спонтанно у відповідь на конкретні проблеми [12, с. 131].

Отже, громадянський протест може поставати у вигляді спонтанної акції або суспільного руху, він може бути стихійним чи організованим, і від цього залежить рівень його інституціоналізації. Серед найпоширеніших інститутів у структурі громадянського протесту – позапарламентська опозиція, опозиційні політичні партії, громадські організації та ініціативи. Активну участь студентства і молоді в акціях протесту підсилює їхня здатність створювати мережеві спільноти.

Список використаної літератури

1. Бевз Т. «Образ» громадянського суспільства у документах політичних партій і його взаємодія з опозицією / Тетяна Бевз // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2013. – № 4. – С. 45–59.
2. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії : монографія / В. І. Бортніков. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 524 с.
3. Влада, суспільство, громадянин: проблеми взаємодії в сучасній Україні: аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 64 с.
4. Ворона В. М. Соціальні загрози і соціальний потенціал реалізації інтересів України: передмова / В. М. Ворона // Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2013. – С. 3–14.
5. Вставай, Україно! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%B9,%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BE!>
6. Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці : аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 376 с.
7. Джанда К. Трудным путем демократии: процесс государственного управления в США / К. Джанда, Д. М. Берри, Д. Голдман, К. В. Хула; пер. с англ. – М. : РОССПЭН, 2006. – 656 с.
8. Кукуруз О. В. Політична опозиція в Україні та Польщі. Порівняльний аналіз / О. В. Кукуруз. – К. : Наук. думка, 2010. – 198 с.
9. Ордешук П. Уроки для громадян нових демократій / П. Ордешук; пер. з англ. і наук. ред. В. Пасісниченко. – Х. : Центр освітніх ініціатив, 2005. – 188 с.
10. Панина Н. В. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе / Н. В. Панина // Избранные труды по социологии: в 3 т. – К. : Факт, 2008. – Т. I. – С. 63–87.
11. Політичні проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 600 с.
12. Почепцов Г. Г. Революция.com. Основы протестной инженерии / Г. Г. Почепцов. – М. : Европа, 2005. – 532 с.
13. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р.; за ред. В. Іщенко. – К. : Центр дослідження суспільства, 2013. – 88 с.
14. Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2011. – 336 с.
15. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: монографія / Н. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с.
16. Стегній О. Методологія дослідження соціальних рухів у суспільстві соціальних ризиків / О. Стегній // Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2013. – С. 59–66.

17. *Степаненко В. П.* Проблеми формування громадянського суспільства: інститути, практики, цінності / В. П. Степаненко // Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців). – К. : ІС НАНУ, 2001. – С. 169–182.
18. *Ченовет Е.* Чому ненасильницький спротив ефективний: стратегічна логіка громадянського конфлікту / Ерика Ченовет, Марія Дж. Стефан; пер. з англ. С. Гіріка. – К.: ТОВ «Видавництво «КЛЮ»», 2014. – 304 с.
19. *Чепурко Г.* Проблеми формування соціального капіталу в Україні на сучасному етапі / Г. Чепурко // Українське суспільство : моніторинг соціальних змін. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2014. – Вип. 1 (15). – Т. 1. – С. 271–283.
20. *Шарп Дж.* Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи [Електронний ресурс] / Дж. Шарп. – Режим доступу : http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/10/FDTD_Ukrainian.pdf
21. *Шульга М.* Політичне заробітчанство / М. Шульга // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2009. – С. 398–406.

Стаття надійшла до редколегії 08.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

THE STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE CIVIL PROTEST IN UKRAINE

Mohammed Ali Belhasem

*Lesya Ukrainka Eastern European National University
Department of Politology and State Management
Str. Shopen, 24, 43050, Lutsk, Ukraine
e-mail: confessionk@gmail.com*

The analysis of the civil protest's structure in Ukraine has been made in the article. Its quality and quantitative characteristics, the forms of the conventional and confrontational participation of the citizens in the protest actions have been traced. In particular, the statistics data as to the level of the population's protest activity on the eve of the Euromaidan 2014, its evolution in social and political focus have been listed. The role of the youth, non government organizations and initiatives in the civil protest actions at the stage of the democratic transformation have been shown.

Key words: Ukraine, civil protest, forms of the protest, political opposition, nongovernment organizations, political parties.